

KODĖL GEDIMINAS SAPNAVO GELEŽINĮ VILKĄ

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Straipsnio tyrimo objektas – stebuklinės pasakos, priskiriamos AT 315 ir AT 361* tipams. Abiejose pasakose kartojasi herojų persekiojančio nepaprasto (geležinio arba varinio) vilko motyvas. Darbo tikslas – geležinio vilko vaizdinio kilmės tyrimas. Darbe naudojamosi struktūrinė-semantinė pasakų analize, taip pat pasitelkiamas lyginamasis metodas.

Manytina, kad kai kurie vilko paveikslo ypatumai gali būti susiję su senaisiais tikėjimais. Vilko grėsmingumo ištakų mėginama ieškoti apžvelgiant jo sąsajas su velniu. Vilko, pasakoje paklūstančio Dievo valiai, vaizdinys gali būti susijęs su tikėjimais apie vilkus ir jų vyresnįjį. Vilko jaunikio požymius galėjo lemti vestuvių papročiai. Šiose pasakose vilkas traktuojamas ir kaip personažas, pateikiantis herojui tam tikrus išbandymus. AT 361* tipo pasakoje išryškėja dar viena šio personažo savybė – vilkas yra tam tikro papročio saugotojas.

Aptariamąsiose pasakose ir įvairiuose tikėjimuose aptiktos vilko ypatybės rodo, kad seniau jis galėjęs būti toteminis gyvūnas. Kai kurie bruožai rodo, kad vilkas buvo traktuojamas ir kaip bendruomenės pradininkas. Taigi pasakose užfiksuoto geležinio vilko paveiksle atsispindi mitinė šio personažo prigimtis.

* * *

<...> jis sustojo Šventaragio slėny, kur degindavo pirmuosius didžiuosius kunigaikščius, ir čia apsinakvojo. Tenai miegodamas jis susapnavo, kad ant kalno, kuris buvo vadinamas Kreivuoju, o dabar Pilkuoju, stovi didžiulis geležinis vilkas, o jame tartum staugia šimtas vilkų¹.

Padavimas apie Vilniaus įkūrimą, užfiksuotas Lietuvos plačiosios redakcijos metraštyje, išsiskiria tuo, jog čia svarbus vaidmuo tenka mitiniam personažui – geležiniam vilkui. Jo pasirodymas didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino sapne interpretuojamas kaip ženklas įkurti miestą. Svarbus vaidmuo vilkui tenka ir kitų

tautų folklore apie miestų kilmę. Antai vienas graikų padavimas teigia, kad Arkadijos miestą Likosurą įkūrė Likaonas. Jis turėjo vilko bruožų: Likaono vardas siejamas su žodžiu 'vilkas', jis ir virsta vilku². Minėtinas ir padavimas apie vilkę, išmaitinusią Romos įkūrėjus – Romulą ir Remą.

Grįžtant prie lietuviškojo padavimo, pažymėtina, jog įrodyta, kad fantastiniai elementai, aptinkami senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose ir vaizdžiai iliustruojantys įvairių miestų kilmę, yra anaipol ne individuali metraštinių kūryba ar nurašyti iš kitų šaltinių, o pasiskolinti iš liaudies³. Vadinasi, geležinio vilko vaizdinio kilmės problemą reikėtų narplioti remiantis folkloro medžiaga. Tokios nuomonės laikosi daugelis tyrėjų, atkreipusių dėmesį į geležinio vilko vaidmenį padavime. Bronislava Kerbelytė mano, kad padavime figūruojančio geležinio vilko paveikslo kilmės reikėtų ieškoti pasakose apie geležinį ir varinį vilką⁴. Jos minčiai pritaria ir rusų mokslininkas V.N. Toporovas⁵.

Šis straipsnis yra skirtas geležinio vilko vaizdinio problemai tirti. Tam pasitelktos stebuklinės pasakos apie geležinį ir varinį vilką. Tai – dalis pasakų, pagal A. Aarne' s ir S. Thompsono katalogą (AT) priskiriamų dviem pasakų tipams: AT 315 ir AT 361*^{*}. Struktūrinė-semantinė pasakų analizė leido aptikti archajiškiausius pasakos elementus ir atskleisti vilko vaidmenį juose. Vilko elgesio ypatumai mėginami aiškinti papildomai remiantis įvairių folkloro žanrų kūrniais, taip pat naudojamosi ir kitų tautų folkloro medžiaga.

Darbe naudotasi skelbtais ir rankraščiais Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekoje susistemintais pasakų ir saknių tekstais.

Geležinis vilkas

Personažas geležinis vilkas vaizduojamas pasakoje, kurios variantai priskiriami AT 315 arba AT 361* + 315 siužeto tipui. Pastebėtiems geležinio vilko ypatumams atskleisti bus pasitelkta keletas B. Kerbelytės sukurtos pasakų ir struktūrų semantikos aprašymo metodikos procedūrų⁶. Bus stengiamasi išvelgti vidinę pasakos sandarą ir kartu atskleisti geležinio vilko elgsenos prasmę. Kad galėtume išvelgti siužeto stabiluosius elementus ir jų varijavimą, vieną pasakos variantą išskaidysime į elementariųjų siužetų (ES) derinį.

Pirmiausia aptarsime terminus, kuriuos vartosime nagrinėdami pasaką. Viena svarbiausių sąvokų yra elementarusis siužetas (ES). *Elementarusis siužetas* – tai teksto atkarpa, kurioje vaizduojamas dviejų personažų susidūrimas herojui siekiant vieno tikslo. ES *herojus* yra tas personažas, kurio elgsena yra atidžiai stebima ir kuris yra palaikomas. Personažas, su kuriuo herojus susiduria arba kuris jį išbando, vadinamas *antipodu*. Kiti ES personažai – *herojaus* ir *antipodo artimieji* bei *neutrūs personažai*. Pabrėžtina, kad personažų vaidmenys nustatomi tik vienam konkrečiam ES. Gana dažnai ES herojus būna tas pats personažas, kurio likimu domimasi visame pasakos tekste.

* LPTK, LTR.

Teksto struktūra

Pasakos „Apie geležinį vilką“ (LMD I 130/3/) siužete išskirsime elementariuosius siužetus (ES) ir aprašysime kiekvieno jų struktūrą:

ES eilės numeris	Pradinė situacija	Skatinimo akcija	Liepimo akcija	Herojaus akcija	Rezultatas
1.	Velnius	—	—	Velnius ateina pas Dievą ir prašo, kad jam leistų išpjauti žmones. Dievas leidžia.	Žmonės pavojuje.
2.	[Vilkas, kuriam leista išpjauti žmones.]	—	—	Velnius pasiverčia geležiniu vilku ir išpjauna visus žmones. Brolis ir sesuo išsikasa po žeme rūšį.	Brolis ir sesuo laikinai pasislepia nuo geležinio vilko.
3.	[Brolis ir sesuo po žeme.] Geležinis vilkas nori juos surasti.	—	—	Vilkas sutinka oželį ir nori jį papjauti. Oželis prašo nepjauti ir pažada parodyti, kur yra brolis ir sesuo.	Oželis gyvas.
3a.	Geležinis vilkas ir oželis.	Oželis liepia geležiniam vilkui mesti jį per savo kairįjį petį. Kur ragai įsibes, ten reikės kasti ir vilkas rasiąs brolių ir seserį.	—	Geležinis vilkas meta oželį per petį, kasa žemę.	Vilkas randa brolių ir seserį.
4.	Brolis ir sesuo pas vilką. Sesuo patinka vilkui.	—	—	Vilkas nori brolių pjauti. Brolis užlenda už sesers.	Brolis lieka gyvas.
5.	Brolis su seserimi pas vilką.	—	—	Vilkas duoda paieškoti galvą. Sesuo ieško. Vilkas užmiega.	Brolis ir sesuo pabėga nuo vilko.

6.	Brolis ir sesuo pribėga marias.	Sutiktas senelis pataria, kaip persikelti per marias: reikia paritinti per skarelę žiedą.	—	Brolis ir sesuo paritina žiedą per skarelę, atsiranda kelias. Iš paskos atsiveja vilkas. Jie atridena žiedą atgal ir kelias dingsta. Vilkas parplaukia atgal.	[Brolis ir sesuo už marių saugūs.]
7.	Brolis ir sesuo gyvena kartu. Brolis eina medžioti, sesuo lieka namie.	—	—	Vilkas staugia už marių. Sesuo paritina žiedą per skarelę, atsiranda kelias, kurio atbėga vilkas.	Vilkas šiapus marių pas seserį.
Vilkas nori nužudyti brolių ir susitaria su seserimi.					
8.	Brolis miške sutinka senelį.	Senelis liepia pasidaryti obelinę, uosinę ir ažuolinę lazdas ir suduoti jomis per tuos medžius.	—	Brolis suduoda lazdomis – iššoka trys šunys.	Brolis turi šunis.
9.	Vilkas pas seserį.	Sesuo sodina brolių ant suolo.	—	Vilkas pasiverčia adata, įlenda į suolą. Brolis nori sėstis. Šuo nuplėšia pusę suolo.	[Brolis gyvas.]
10.	Brolis išeina į mišką. Vilkas pasiverčia druska ir liepia seseriai supilti ją į sriubą ir duoti broliui.	Brolis pareina namo, sesuo jam paduoda sriubos.	—	Brolis nori valgyti sriubą. Antrasis šuo griebia ir sudrasko dubenėlį.	[Brolis gyvas.]
11.	Brolis ir sesuo.	—	Sesuo prašo brolio atnešti iš malūno miltų.	Brolis nueina į malūną. [Paima miltų ir išeina.]	[Užduotis įvykdyta.]
12.	Brolis malūne.	—	—	Brolis išeina iš malūno, o šunys negali išciti.	Brolis be šunų.

13.	Brolis be šunų.	—	—	Brolis verkia. Prie jo prieina senelis ir klausia, kas atsitiko. Brolis paaiškina. Senelis duoda jam dėdelę.	Brolis turi dėdelę.
14.	Brolis pareina namo.	—	—	Vilkas nuveda jį į geležinę pirtį. Brolis vis prašosi išleidžiamas į lauką padūduoti. Kai sudūduoja trečią kartą, atbėga šunys ir sudrasko geležinį vilką.	[Brolis gyvas.] Vilko nebėra.
15.	Brolis žino, kad sesuo padėjo vilkui.	—	Brolis nuveža seserį į mišką ir liepia suvalgyti tris vežimus virkščių, priverkti kubilą ašarų.	Vėliau atvažiavęs randa užduotį atliktą.	[Laikoma, kad sesuo atliko atgailą.]
16.	[Sesuo gaili vilko ir nori pratęsti jo darbą.]	—	—	Sesuo nueina į pirtį ir randa ten vilko iltį.	Sesuo turi vilko iltį.
17.	Rengiamos karalaitės ir brolio vestuvės.	Reikia giminės jaunavedžių patalui pakloti.	—	Brolis pakviečia seserį. Toji įkiša į patalą vilko iltį. Vilko iltis įsminga broliui į šoną.	Brolis negyvas.
18.	Brolis vežamas laidoti.	—	—	Šuo išoka į duobę ir ištraukia iš brolio šono iltį.	Brolis atgyja. Jis nukerta seseriai galvą ir laimingai gyvena su karalaitė.

Įžanginę pasakos dalį sudaro keturi ES: 1–3a (3a yra įsiterpęs ES). Analogišką pradžią turi ir kiti šios pasakos variantai (LTR 1129/56/, 1181/33/). Čia skiriasi tik geležinio vilko veikimo aplinkybės – Dievas siunčia jį išpjauti žmones. Viename variante tik konstatuojamas faktas, kad toks vilkas išpjauja visą pasaulį (LRSPS 102), antrame variante vietoj Dievo veikia kitas personažas – karalius. Jis siunčia geležinį vilką prieš kitą karalių (LTR 1833/260/).

Ketvirtame–šeštame ES herojams įveikti marias padeda neutralus personažas – senelis. Kituose tekstuose herojams padeda pabėgti šarka, veršelis (LRSPS 102), arklys, varna (LTt 3 114), sakalas (LTR 368/131/). Rusų pasakoje nuo vilko bėgantiems caraičiams Ivanui ir Marfai padeda jautis (STB 64).

Septintame ES sesuo suartėja su vilku ir susimoko nužudyti brolių. Šį susitarimą traktuojame kaip įrėminimą. Į jį įsiterpia likusieji ES (žr. lentelę). Tekste nepasakyma, kodėl sesuo nori brolio mirties. Tuo tarpu kituose variantuose vilkas pasako sąlygą: jeigu sesuo padės pražudyti brolių, vilkas ją ves (LMD I 500/1/, LTR 768/124/, MNK 81), vilkas grasina suėsti merginą, jei šioji nevykdys jo nurodymų (LTR 462/105/). Viename pasakos variante žmona vietoj savęs pasiūlo vilkui suėsti jos vyrą (LRSPS 102). Rusų pasakoje caraitė Marija, kad vilkas jos nesuėstų, pažada tapti jo žmona (VSCH 68).

Aštuntame ES herojus iš neutralaus personažo – senelio – išgirsta patarimą, kaip įgyti pagalbininkų, tai atlikęs, jis turi šunis. Keliose pasakose broliui padeda oželis (LTR 1181/33/, 1129/56/), kitur – jautis (LTR 768/124/). Likusiuose pasakos variantuose brolis pagalbininkų įgyja atlikdamas sesers užduotį. Sesuo, vilko primokyta, apsimeta serganti ir siunčia brolių parnešti įvairių žvėrių pieno; tikimasi, kad, atlikdamas užduotį, jis žus. Brolis turi atnešti lapės, vilkės, lokės (MNK 81), liūtės (VSCH 68, LMD I 500/1/) pieno. Jaunikaitis taikosi šauti žvėrį, o šis prašo palikti jį gyvą, užtat duoda jam pieno ir vieną savo vaiką. Taip brolis ne tik įvykdo užduotį, bet ir kaskart pasunkina geležinio vilko galimybes su juo susidoroti.

Devintasis ir dešimtas ES yra pasikartojantys giminingos semantikos siužetai. Šunys sugadina daiktą, kuriame užsimaskavęs geležinis vilkas; brolis negali juo pasinaudoti ir lieka gyvas.

Tik vienuoliktą ir dvyliką ES struktūrose yra liepimo akcija (žr. lentelę). Reikalaujama atnešti iš malūno miltų (MNK 81), nuosijų (LTR 1129/56/), iš pragaro suodžių (LRSPS 102). Liepimo akcija būdinga tik ES apie išbandymus struktūroms. Taigi minėtus reikalavimus galima laikyti transformuotais ES apie išbandymus. Čia liepimas tarsi sušvelnintas ir virtęs neva sergančios sesers prašymu, o užduotis suvokiama kaip dar vienas mėginimas pražudyti brolių.

Tryliktame ES vaizduojamas herojus, netekęs pagalbininkų, tačiau iš senelio gaunantis dūdelę. Kituose pasakos variantuose šis ES gali būti praleidžiamas. Čia herojus gauna informaciją ar patarimą, pavyzdžiui, atskridusios šarka ir žuvėdra praneša, kiek durų pragrauzė žvėrys (MNK 81).

Keturioliktame ES herojui pasirodo geležinis vilkas ir veda jį pirtin pertis – taip norima brolių sudeginti. Kituose variantuose herojus pats prašo, kad geležinis vilkas leistų jam nusiprausti (LTR 462/105/). Rusų pasakoje brolis eina kurenti pirtį, sakydamas, kad jis esąs nešvarus (MNK 81), kad nusiprausęs jo kaulai suminkštės ir vilkui bus lengviau jį suėsti (STB 64). Taip brolis atitolina savo mirties laiką. Šiame ES herojus tris kartus prašosi į lauką padūduoti, taip jis pasišaukia savo šunis.

Šešioliktame ES herojaus sesuo už išdavystę išvežama į mišką atgailauti. Kituose tekstuose ji pririšama, o priešais pastatoma statinė vandens ir statinė žarijų (LTR 462/105/). Dažnai pasaka šitaip ir baigiama. Kituose variantuose sesuo pririšama prie medžio (LTR 1181/33/), išvaroma iš namų (LTR 368/131/). Rusų pasakoje caraitis Ivanas palieka seserį, išeina į miestą ir ten veda (STB 64).

Septynioliktame ES sesuo brolių numerina įdėdama į jo vedybinę patalą vilko iltį. Analogiškai ES yra ir kituose lietuviškuose bei rusiškuose variantuose (LTR 1134/81/, STB 64, MNK 81).

Analizuojamas tekstas baigiamas aštuonioliktu ES, kuriame brolis vežamas laidoti; šuo ištraukia jam iš šono iltį ir brolis atgyja. Panašiai pasaka baigiama ir rusiškuose variantuose (MNK 81, STB 64).

Tyrinėdami pasakos struktūrą pastebėjome, koks įvairialypis yra vilko elgesys. Pagal santykį su kitais personažais būtų galima išskirti dvejopą vilko elgesį:

1. Dievo ir geležinio vilko tarpusavio santykiai. Dievas siunčia geležinį vilką, kad išpjautų visus žmones.
2. Geležinio vilko – sesers – brolio tarpusavio santykiai. Sesuo tampa geležinio vilko sąjungininke ir kartu su juo veikia prieš nieko neįtariantį brolių.

Tokį gana prieštarinę personažo paveikslą galėjo lemti ilgalaikė pasakos raida, kurios metu kūrinys absorbavo įvairių tikėjimų ir papročių nuotrupas. Ar taip galėtų būti, patikrinsime kituose skyriuose.

Grėsmingas vilkas

Kai kuriuose aptariamo kūrinio variantuose vilkas pasireiškia kaip grėsmingas personažas – vykdo Dievo įsakymą ir išpjauja visą pasaulį. Kad išsiaiškintume geležinio vilko tokio elgesio priežastis, reikia pažiūrėti, kaip šį gyvūną traktuoja kiti folkloro tekstai.

Etiologinėse sakmėse vilko kilmė dažniausiai siejama su mitine būtybe – velniu. Čia velnias lipdo vilką iš molio (KAŽ 75, BLS 139, 140, 142, 143, 146). Pasak Norberto Vėliaus, vilkas ir velnias gali būti vartojami kaip sinonimai. Tokios tendencijos išžiūrimos keiksmazodžiuose, patarlėse, kur lygiagrečiai vartojami žodžiai 'vilkas' ir 'velnias'⁷.

Su nepaprasta šio žvėries galia siejama ir baimė, kurią patiria vilką sutikęs žmogus. Tikėta, kad, „vilkui nešant avelę, kito žmogaus neprišauksi pagalbon, nes vilkas užbezda ir atima žmogui balsą“⁸. Žmogaus baimės priežastimi laikomas nepaprastas vilko plaukas, kuriuo jis įduria žmogui⁹. Tam tikrų demono savybių vilkas turi sakmėje, kurioje pasakojama apie vilką, gesinantį naktigonių laužą (LTR 3628/14/, 789/27/, 1248/18/). Minėtame kūrinyje vilkas nuvejamas taip pat, kaip ragana ar velnias: į jį šaunama sidabrinio rožinio kryželiu (LTR 2477/181/), persižegnojama (LMD I 183/60/). Galimas daiktas, kad tokiam vilko tapatinimui su velniu galėjusi turėti įtakos ir krikščionybė.

Aptartosios savybės iš dalies atskleidė vilko, kaip pavojingo personažo, paveikslą, tačiau nepadėjo išsiaiškinti vilko, Dievo siunčiamo išpjauti žmones, vaizdinio kilmės. Pamėginsime tai padaryti remdamiesi kita folkloro medžiaga.

Persekiojantis vilkas

Šiame skyriuje apsistosime prie tikėjimų apie vilkus ir jiems dalį arba „sotį“ skirstančio personažo – vilkų vyresniojo. Paprastai vilkų vyresniuoją laikytas šv. Jurgis, kuris, be abejo, pakeitė ankstesnįjį pagonišką personažą. Matas Pretorijus,

aprašydamas nadruvių pirmojo išginimo paprotį, teigia, kad piemenys šaukiasi šv. Jurgio, idant šis globotų gyvulius ir neleistų savo kurtams (meškom, vilkams, lapėms) jiems daryti žalos¹⁰. Kituose folkloro tekstuose pasakojama apie vilkus, kurie laikomi šv. Jurgio kurtais. Žmonės, išgirdę miške kaukiančius vilkus, sakydavo, kad jie šv. Jurgio giesmę gieda (BLLS 148). Rumunijoje vilkų vyresniuju laikytas šv. Petras, šv. Andriejus¹¹.

Manyta, kad vilkų vyresnysis skiria vilkams dalį: „Šv. Jurgio kurtai yra vilkiai: ką Jurgis paskiria vilkui, tai tą vilkas ir ima“ (Liškiava)¹². Tam tikrų analogijų su savo dalį pasiimančiu vilku randame gyvūnų pasakoje, priskiriamoje AT 163 tipui. Čia vilkas ateina po senelių langais ir dainuoja. Už dainavimą senelis jam atiduoda aveles, kalytę, katytę, dukterį, žmoną, galiausiai vilkas praryja ir jį patį (ST p. 231). Šią pasaką nagrinėjęs N. Vėlius teigė, kad ji siejasi su kalėdotojų papročiais, o tas faktas, jog vilkas visus suėda, iliustruoja tai, jog vilkui kitados buvo skiriamos gyvulių ar net žmonių aukos¹³.

Kūriniuose, priskiriamuose AT 934B* tipui, Dievas / senelis / šv. Jurgis, skirstydamas vilkams dalį, paskiria vienam vilkui žmogų, kadangi šis, vedamas smalsumo, ateina pasiklausyti, kaip Dievas dalija vilkams gyvulius (LTR 2298/332/). Kitu atveju žmogus vilkui paskiriamas todėl, kad mėgina vilką apgauti, neatiduodamas jam skirto gyvulio (LTR 1358/7/, 1242/842/). Norėdamas pasiimti savąją dalį, vilkas gali įvairiai užsimaskuoti: panele (LTR 2298/7/), boba (LTR 10^A/5/, 5092/78/, 1318/34/), mergaite (LTR 1659/24/, 450/92/), ponija (LTR 2898/322/), kaimyne (LTR 2898/10⁹/). Žmogus nieko neįtardamas įsileidžia užsimaskavusį vilką. Po kiek laiko žmonės randa tik to vyro kaulus.

Vilkų vyresniojo Dievo / senelio / šv. Jurgio vaidmuo pasakoje apie vilkui paskirtą žmogų ir Dievo vaidmuo pasakos AT 315 variantuose turi bendrą bruožą. Svarbiausias panašumas yra tas, kad ir AT 934B* tipo kūriniuose, ir nagrinėjamose stebuklinėse pasakose vilkas paklūsta aukštesnio statuso personažams: Dievui / seneliui / šv. Jurgiui. Tačiau stebuklinėje pasakoje žmogus likviduoja vilką ir lieka gyvas, o AT 934B* kūrinyje jam nepavyksta išsigelbėti.

Vilkas jaunikis

Dabar aptarsime geležinio vilko ir sesers santykius. Čia svarbiausia išsiaiškinti, kodėl pretendentas į jaunikius veikia per seserį, žadėdamas ją vesti. Vilko priešiško savo žmonos giminei ištakų reikėtų ieškoti vestuvių papročiuose. Nors vestuvės palyginti nelabai senas ritualas, tačiau jose išliko nemažai senųjų tikėjimų liekanų. Seniai pastebėtos meškos sąsajos su vestuvine simbolika.

Kad vilkas buvo susijęs su vestuviniiais papročiais, aiškiai rodo ir kaimyninių tautų etnografiniai faktai. Antai Rusijoje pskoviečiai vilkais vadindavo jaunikio pulką. Kitur vilkais įvardydavo ir jaunosios pusę, antrąją vestuvių dieną atvykstančią į jaunikio namus¹⁴. Taip vestuviniuose papročiuose išreiškiamas jaunikio ir jaunosios šalių priešiškas. Jaunųjų pulko sąsajų su „vilkiškąja“ simbolika galime rasti ir lietuvių folklore. Ne kartą buvo pastebėti įdomūs sutapimai – žmonių virtimas vilkais per vestuves. Kad tai gali būti neatsitiktinis dalykas, buvo užsiminta ne kartą, tačiau plačiau nebuvo aptarta¹⁵. Lietuvių liaudies sakmėse vilkais

paverčiami jaunieji, labai dažnai jais virsta ir visas vestuvinių pulkas. Teigiama, kad vestuvinius vilkais paversdavusios raganos (BLP p. 188, LTR 1042/14/), burtininkai (LTR 2416/33/).

Jauniko ir jo pulko tapatinimas su vilkais iš dalies gali būti siejamas su vogtinėmis vestuvėmis. Senovės hetitų įstatymuose teigiama: jei vyras su savo būriu jėga išsivesdamas moterį užmuša kelis žmones, sakoma, kad jis „tapo vilku“¹⁶. Panašių atitikmenų randame ir lietuvių tautosakoje. Vilko kaip persekiojančio jauniko paveikslas atsiskleidžia kai kuriose pasakos „Magiškas bėgimas oželiui padedant“ (AT 314B*) variantuose. Tėvas priverstas pažadėti vilkui dukterį. Atėjus laikui, vilkas jaunikis su savo pulku persekioja bėgančią mergaitę, norėdamas su ja susituokti (LTR 1921/15/, 768/337/). Tokių pasakų užrašyta ir Rusijoje (SUS 314B*).

Toks vilko, kaip iš kitur atvykstančio jauniko, vaizdinys aptinkamas ir kituose tautosakos žanruose, sakykim, tikėta, kad „jeigu merginai prisisapnuoja vilkas, netrukus bus piršliai“ (Panevėžys)¹⁷.

Vilko jauniko priešiškus broliai pasakoje gali atspindėti ne tik vestuvių paprotinį priešiškusumą, bet ir kitą tendenciją: vilkas traktuojamas kaip netinkamas jaunikis, nes yra gyvūnas.

Išbandytojas

Tolesnėje pasakos eigoje vilkas igyja išbandytojo bruožų. Taip manyti verčia tai, kad geležinis vilkas nesiekia tuoj pat susidoroti su herojumi, stengiasi jį išsiųsti į pavojingą vietą atnešti kokį nors sunkiai pasiekiamą daiktą. Kai herojus padaro klaidą ir netekęs pagalbininkų susilpnėja, vilkas atvirai pasirodo ir rengiasi su juo susidoroti.

Paprastai vilko pirmoji broliui skiriama užduotis – siuntimas atnešti žvėrių pieno. Šiai užduočiai pagrįsti sesuo apsimeta serganti ir sako, kad jos gyvybę išgelbėtų tik tam tikro žvėries pienas. Tikimasi, kad brolis neįstengs jo gauti ir žus. Tačiau brolis ne tik gauna žvėrių pieno, bet ir išigyja pagalbininkų – žvėrys duoda jam po savo jauniklį. Taigi parnešdamas žvėrių pieno, herojus išlaiko išbandymą. Antroji užduotis – parnešti miltų iš malūno su daugeliu durų – dažniausiai būna fatališka: ją atlikdamas herojus suklysta. Brolis užduotį atlieka, tačiau netenka pagalbininkų – šunų arba žvėrių.

Kaip matome, herojus siunčiamas į mišką, malūną, pragarą, t. y. į pavojingas vietas. Panašių herojaus išbandymų galime rasti ir kitų siužetų pasakose. Ryškiausiai išbandytojo paveikslas atsiskleidžia AT 480 pasakoje „Podukra meškos trobelėje“, kurioje tėvas, pamotės verčiamas, podukrą išveža iš namų. Miško trobelėje mergaitė išbando meška ar mitinės būtybės¹⁸. Beje, aptikta 12 variantų, kuriuose tokį pat vaidmenį atlieka ir vilkas. AT 315 tipo pasakos variantuose, be geležinio vilko, išbandytojais gali būti ir kiti žvėrys. Rusų pasakoje caraičius Ivaną ir Jeleną Puikiąją persekioja meška geležinėmis vilnomis (ANRS 2 202), meška caras (ANRS 2 201), Zmėjus Goryničius (ANRS 2 204), Zmėjus Zmėjevičius (ANRS 2 205). Kituose lietuvių pasakos variantuose užduotis dažnai skiria kokia nors mitinė būtybė. Sesuo susimoko su slibinu (LTR 1038/224/), velniu (LTt 1 190/246/), milžinu (LTR 452/109), vokituku (BsLPY II 99). Viename lietuvių pasakos variante užduotis

sūnui liepia atlikti motina, primokinta rupūžės (LTR 3643/175/). Yra variantų, kuriuose prieš herojų gali veikti personažai, turintys magiškos galios: čerauninkas (LTR 2441/408/), viedma (LTR 3285/7/). Viename rusų pasakos variante minimas Ugninis Caras (ANRS 2 206).

Aptartuose AT 315 pasakos variantuose geležinio vilko ekvivalentai pasižymi neįprastomis savybėmis. Dalis vaizduojamų personažų bendruomenėje vertinti kaip didelę gyvenimo patirtį sukaupę žmonės, pavyzdžiui, raganos, burtininkai, seneliai. Todėl galime daryti išvadą, kad geležinio vilko vaizdavimas išbandytojo vaidmenyje yra susijęs su jo, kaip gerbiamo gyvūno, įvaizdžiu.

Varinis vilkas

Lietuvoje žinomi penki variantai pasakų, priskiriamų AT 361* tipui*. Tokio tipo pasakų yra ir serbų, moldavų, osetinų tautosakoje. Čia vilkas veikia kiek kitomis aplinkybėmis, tačiau jo kėslai tie patys – jis nori susidoroti su herojumi.

Teksto struktūra

Pateiksime pasaką „Apie karaliaus sūnų ir varinį vilką“ (BsLPY III 101), suskirstytą į elementariusius siužetus:

ES eilės numeris	Pradinė situacija	Skatinimo akcija	Informacijos gavimo akcija	Liepimo akcija	Herojaus akcija	Rezultatas
1.	Gyvena karalius. Jis turi sūnų.	—	—	—	Sūnus išeina pasivaikšėti. Atlekia grifas ir nuneša sūnų į salą mariose.	[Karalaitis saloje.]
2.	Sūnus saloje randa trobelę, kurioje gyvena boba.	—	Paukštis pasako karalaičiui, kad jam čia reikės būti trejus metus.	—	Karalaitis paaiškina sutiktai bobai, kaip jis čia pateko, ir ši jį priima tarnauti. Karalaitis išbūna trejus metus.	Boba karalaičiui atsilygina – duoda krepšiuoką ir jį paleidžia.
3.	Baigiasi treji metai. Karalaitis sako, kad jam reikės eiti laukti paukščio. [Karalaitis turi bobos duotą krepšiuoką.]	—	—	Boba liepia nežiūrėti, kas yra krepšiuoke.	Karalaitis neišlaiko ir pažiūri į krepšiuoką – iššoka trys arkliai: sidabro, aukso, deimanto.	Karalaitis negali suvartyti iššokusių arklių.

* LPTK AT 361*

4.	Karalaitis nesuvaro arklių. Atbėga varinis vilkas.	—	—	—	Vilkas pažada suvaryti arklius, jei karalaitis pasirašys krauju, kad kol gyvas neves. Karalaitis pasirašo. Vilkas suvaro arklius.	[Herojus davęs pažada.]
5.	Grifas parneša sūnų namo. Karalius žada sūnų apvedinti.	Sūnus pri-mena pažada nevesti.	—	—	Vilkas nori nubauti karalaitį už pažado laužymą, bet tas išsigelbsti; vilkas nužudomas.	Karalaitis lieka gyvas ir veda.
6.	Vilkas artėja prie rūmų.	—	—	—	Sargyba nieko negali padaryti.	Karalaitis nesaugus.
6a.	Vilkas artėja.	—	—	—	Karalaitis šoka ant arklio ir joja.	Karalaitis nutolsta.
7.	Karalaitis prijoja trobelę, kurioje gyvena boba.	—	Boba sako turinti šunytį, užuodžiantį vilką už devynių mylių.	—	Karalaitis miega bobos trobelėje. Kalaitė suloja ir jis išjoja.	[Karalaitis nutolsta.]
8.	Karalaitis prijoja kitą trobelę, kurioje gyvena boba.	—	Boba sako turinti šunytį, užuodžiantį vilką už šešių mylių.	—	Karalaitis miega. Kalaitė suloja ir jis išjoja.	[Karalaitis nutolsta.]
9.	Karalaitis prijoja trečią trobelę, kurioje gyvena boba.	—	Boba sako turinti šunytį, užuodžiantį vilką už trijų mylių.	—	Karalaitis miega. Kalaitė suloja ir jis išjoja.	[Karalaitis nutolsta.]
9a.	Karalaitis pas bobą.	—	—	—	Karalaitis papasakoja, kad jį vejasi varinis vilkas. Boba duoda jam du kamuoliukus.	Karalaitis turi kamuoliukus.
10.	Karalaitis joja ant tilto.	—	—	Jam liepta neužmigti ant tilto.	Karalaitį ima miegas. Jo arklys užmiega. Karalaitis jį palieka ir cina pėsčias, pereiną tiltą.	Karalaitis kitoje [upės] pusėje.
11.	Karalaitis kitoje tilto pusėje.	Boba liepia perėjus tiltą mesti kamuoliukus.	—	—	Perėjęs tiltą, jis meta kamuoliukus, iš jų pasidaro du balti kurtai.	[Užduotis įvykdyta.]

12.	Karalaitis ke- liauja toliau. Prieina trobe- lę, kurioje gyvena pana. Čia pat pasi- slėpęs ir vil- kas. Jis nori suėsti karalai- tį, bet bijo jo kurtų.	—	—	Pana sako, kad ji serga ir prašo iš malūno par- nešti pyragų – tada ji pasveiksianti.	Karalaitis nu- eina į malūną. Jis paima py- ragus ir išeina.	[Užduotis įvykdyta.]
13.	Karalaitis malūne.	—	—	—	Karalaitis išeina, o kurtai lieka malūne.	Karalaitis be kurtų.
14.	Karalaitis be kurtų.	—	—	—	Karalaitis supranta, kad jam bus blogai. Atleikia baltas karvelis, paduoda baltą dūdelę ir liepia sudūduoti, kai maudysis.	Karalaitis turi dūdelę.
15.	Karalaitis pareina namo.	—	—	—	Karalaitis ilgai maudosi. Vilkas liepia baigti. Karalaitis prašo, kad leistų jam padūduoti liepoj. Vilkas leidžia. Karalaitis sudū- duoja tris kartus. Kurtai baigia graužti duris ir atbėga. Jie sudras- ko vilką.	[Karalaitis lieka gyvas. Vilko nebėra.]
16.	Karalaitis nu- eina pas paną.	—	—	—	Karalaitis liepia kurtams sudras- kyti paną.	Panos nebėra. Karalaitis grįžta namo ir veda.

AT 361* tipo variantų siužetas pastovus: herojus įveikia kliūtis, nužudo vilką ir grįžta namo. Lietuviškuose variantuose herojus – karaliaus sūnus (LTR 177/15/), pono sūnus (LTR 133/246/), osetinų pasakoje – chano sūnus (OPK p. 43). Dalyje pasakos variantų vaizduojamas neutralaus ar net žemo statuso herojus: trečias brolis kvailys (LTR 539/11/), piemuo (LTR 449^b/108/, BAK p. 291), moldavų pasakoje jaunikaitis Fet Frumosas (MNS p. 305).

Nagrinėjamo teksto įžanginę dalį sudaro penki elementarieji siužetai: nuo herojaus persikėlimo į kitą teritoriją iki susitarimo su variniu vilku. Pirmuosiuose trijuose ES tikrosios intrigos dar nėra, bet sudaromos sąlygos jai atsirasti. Tai atsitinka trečiajame ES, kai boba už tarnystę karalaičiui duoda krepšiuoką ir liepia į jį nežiūrėti, tačiau karalaitis pažiūri. Kitame variante herojų apdovanoja paukščio

tėvas, duodamas jam pagalvėlę (LTR 539/11/). Herojus išbandymo neišlaiko, nes pasižiūri į draudžiamo daikto vidų: pono sūnus atidaro krepšiuką, iš kurio iššoka arklys (LMD I 133/246/), trečias brolis kvailys praplėšia pagalvėlę – pradeda lišti gyvuliai (LTR 539/11/), karalaitis atidaro skrynelę – išbėga arkliai (LTR 1977/15/), Fet Frumosas suduoda Baltojo Jaučio ragus vienas į kitą – iš jų pasipila gyvuliai (MNS p. 309).

Ketvirtame ES užsimezga sudėtingo siužeto intriga: už tai, kad vilkas suvoro gyvulius, herojus pasižada nevesti. Dalyje variantų nėra ES, kuriame herojus neištvėria nepažvelgęs į daikto vidų. Herojus tiesiog atitolina savo mirties laiką. Serbų pasakoje pas bandą ganantį piemenį atbėga vilkas geležine galva ir grasina jį suėsti. Piemuo prašo palaukti, kol jis ves, ateiti į vestuves ir tada suėsti (BAK p. 291). Taip pat yra ir lietuvių pasakoje (LTR 449^b/108/). Osetinų pasakoje vilkas nusprendžia palaukti, kol berniukas užaugs ir ves (OPK p. 43).

Penktajame ES karalaitis sulaužo pasižadėjimą, bet geba apsisaugoti ir pašalinti kliūtį vedyboms. Tai svarbiausias ES, sudarantis pasakos makrostruktūrą. Į šį ES įsiterpia visi po juo aprašyti ES (žr. lentelę). Juose detalai vaizduojama, kaip karalaičiui pavyko tai padaryti.

Šeštajame ES karalaičiui tenka bėgti nuo besiantinančio vilko.

Toliau trys ES (7–9) kartojasi, karalaičiui pakeliui vis apsistojančiam pas bobas, kurios turi šunis, galinčius iš tolo užuosti vilką. Trečioji boba duoda herojui du kamuoliukus, iš kurių vėliau atsiranda pagalbininkai. Kitame pasakos variante herojus užbėga pas savo tris ištekėjusias seseris ir šios duoda jam po bandelę (LTR 539/11/). Serbų pasakos variante piemuo pakeliui užsuka pas saulės, mėnulio motinas. Pirmoji duoda raudoną nosinę, antroji – kepalą duonos (BAK p. 292). Fet Frumosas užbėga pas tris senutes, kurios duoda jam po šunį (MNS p. 310). Chano sūnus bebėgdamas pamato tris bokštus. Juose gyvenančios moterys duoda herojui šukas, du kepalus duonos ir plauką (OPK p. 44–45).

Dešimtamė ir vienuoliktame ES herojus pereina tiltą ir gauna pagalbininkus – kurtus. Nagrinėtame tekste nėra ES apie herojaus bėgimą darant vilkui kliūtis. Toks elementas itin dažnas kituose variantuose. Nuo dvylikto ES siužetas supanašėja su AT 315 tipo pasaka. Skirtumas tas, kad vilkui padeda ne herojaus artimasis (sesuo, motina), o antipodo artimasis – vilko sesuo (LMD I 133/246/), vilko motina (BAK p. 291).

Kadangi likusieji ES buvo ir AT 315 tipo pasakoje, tai ilgiau prie jų nesustosime. Tolesniame skyrelyje bus aptariamoms vilko ir herojaus sutarties ypatybės, galimas jos ryšys su papročiais.

Vilko sutartis

Aptarę AT 361* tipo pasaką, galime daryti prielaidą, kad šis kūrinys gyvavo gyvulininkyste besiverčiančių žmonių bendruomenėje, kadangi herojus dažniausiai būna susijęs su gyvuliais: jis yra piemuo, gauna objektą, kuriame slepiasi gyvuliai.

Daugelyje tautų piemuo buvo vertinamas prieštarinai. Žmonės tikėjo, kad piemenys moka burti, gali apsaugoti gyvulius nuo plėšrūnų, nubaidyti piktąsias jėgas. Tačiau kai kuriose Rusijos vietovėse (pvz., Novgorode) piemens darbas laikytas

žeminančiu, o senasis piemens pavadinimas virto neigiamu žodžiu¹⁹. Kai kuriose Lietuvos vietovėse piemenų vyresnieji – kerdžiai būdavo protiškai atsilikę. Dauguma jų neturėdavo šeimos. Tikėta, kad tokie žmonės yra raganiai, burtininkai²⁰. Tačiau lietuvių papročiuose neužfiksuota, kad gyvuliais besirūpinantiems žmonėms būtų atimta teisė turėti šeimą. Tokią galimybę reikėtų patikrinti kitų tautų, kurios taip pat vertėsi gyvulininkyste, papročiuose.

Piemuo buvo gerbiamas šiaurės Rusijoje. Archangelsko srityje žmonės laikė piemenis burtininkais, turinčiais ryšių su miškiniais. Jie sudarydavo sutartį su miškiniu – šis pasižadėdavo saugoti bandą. Pagal tą sutartį piemuo, be daugelio kitų draudimų, taip pat negalėdavo turėti lytinių santykių (net su žmona), eiti ratelių su merginomis²¹.

Kargopolio srityje vykdavo „baisusis“ išginimas. Tuo metu piemuo sudarydavo sutartį su „nešvaria jėga“ ir jo bandą miške ganydavo „miško šeimininkas“. Po tokios sutarties piemuo negalėdavo gerti vyno, kirptis, skustis, eiti į svečius ir šokti, miegoti su žmona ar susitikti su savo mergina²². Piemenų bendravimo su žmonėmis apribojimų matyti ir kitų tautų piemenų prietaruose ir tikėjimuose. Čekų ir slovākų piemenims galiojo senas magiškas draudimas iki Ivano Kupalos dienos nenusileisti nuo kalnų ir nebendrauti su lygumų gyventojais²³.

Apibendrinant pažymėtina, kad „miško šeimininkas“ ir AT 361* pasakoje vaizduojamas vilkas turi panašų bruožą: moka apsieiti su gyvuliais.

Galimas daiktas, kad aptartoje pasakoje minimas vilkas pasirodo kaip senųjų papročių sergėtojas. Jis priverčia herojų paklusti profesiniams reikalavimams, o kai šis ima jų nebesilaikyti, stengiasi nubausti.

Vilkas totemas

Remdamiesi įvairių tautų etnografiniais duomenimis, tyrinėtojai mano, kad egzistavo baltų ir kitų indoeuropiečių tautų vilko kultas ir jis buvo susijęs su archajiškiausiomis totemistinėmis pažiūromis*. Todėl čia bus stengiamasi rasti tuos vilko bruožus, kurie rodytų, jog jis galėjo būti traktuojamas kaip totemas.

Vilkų šventės

Žiemą vykdavo vadinamosios vilkų šventės ir tuo metu apsauginė magija nuo vilkų būdavusi ypač svarbi. Šios šventės atspindys galėtų būti graikų istoriko Herodoto informacija. Jis mini, kad kiekvienas neuras kasmet keletui dienų pavirstas vilku²⁴. Graikijoje buvo garbinta dievybė – vilkas – Likėjas (*Lycaeus*). Arkadijoje, ant Likėjo kalno, kas devyneri metai buvo švenčiama Likėjos (*Lycaea*) šventė. Jos metu buvo aukojamas vaikas. Vaiko auka, kaip tikėta, turėjo apraminti laukinį dievą – vilką ir atitraukti jo kenkiamąją galią nuo žmonių²⁵. Romoje švesta vilkų šventė – Luperkalijos. Seniausiose Luperkalijų šventėse žmonės, imituodami vilkus, po aukojimo ritualo vaikydavosi vieni kitus²⁶. Vėlesniais laikais visas ceremonias

* Tokio kulto liekanų išliko įvairiuose papročiuose, tikėjimuose, sakmėse.

persikėlė į Palatino kalvos papėdėje esančią Luperkalio olą, kur, kaip manyta, kadaise gyveno Romulą ir Remą išmaitinusi vilkė²⁷.

Kultine pagarba vilkui pasižymėjo ir kitos šio regiono tautos. Antai vakarų Bulgarijoje švėsdavo tris pirmas vasario dienas, vadinamas *trifuncais*. Pasak liaudies tikėjimų, šiomis dienomis vilkai dūksta ir todėl jas dar vadindavo „vilkų šventėmis“. Vasario pirmąją dieną moterys kepavo duoną *kolač*. Dalį jos išdalydavo kaimynams, o likusią sušerdavo naminiams gyvuliams, kad jų nepultų vilkas²⁸. Rumunai vasario pirmąją dieną švėsdavo Šv. Trifono šventę. Tądien žmonės stengėsi save ir gyvulius apsaugoti nuo vilkų ir kitų plėšrūnų²⁹.

Pietvakarių ir centrinėje Balkanų pusiasalio dalyje gyvenantys pietų slavai turėjo įdomų *vučarų* (vilkininkų) paprotį. Šventė vykdavo antroje žiemos pusėje, kai vilkai būna ypač alkani ir pavojingi. Tuo metu žmonės juos medžiodavo. Ritualo dalyviai dainuodavo „vilkų dainas“. Jų turinys susijęs su ritualu: prašoma grūdų, lašinių ir kitų dalykų³⁰.

Lietuvoje Kalėdų laikotarpiu buvo stengiamasi deramai elgtis su vilkais. Reikėdavo paminėti šį žvėrį: „Jei nori, kad vilkai šunų nenuneštų, reikia per Kūčių vakarienę paminėti vilką“³¹. Kai kur per Kūčias mėginta apsitrausti nuo vilko atliekant tam tikrus magiškus veiksmus: „Kėdainių apyl. per Kūčias nešiodavo po laukus skietą, kad vilkai kumeliukų nepjautų“³².

Kai kuriose tautose vilko vardu vadinamas gruodžio mėnuo, pavyzdžiui, čekų – *vlčí měsíc*, latvių – *vilka mėnesis*³³.

Auka, sąsajos su mirusiųjų kultu

Esama liudijimų, kad vilkui galėjo būti skiriamos aukos. Toks faktas užfiksuotas Latvijoje. Kaip rašo pamokslininkas Paulius Einhornas, XVII a. viduryje Kurše gruodžio mėnesį, Kalėdų laikotarpyje, vilkams aukodavo ožką³⁴. Bulgarijoje laikyta geru ženklu ir didele garbe, jei iš tvarto vilkas išnešdavo gyvulį³⁵.

Apie aukojimo vilkui egzistavimą Lietuvoje galime spręsti iš gyvulių išginimo papročio: „Tilžės apyl. skerdžius kelis syk apeidavo bandą, kas kartą mesdamas į ją kiaušinį. Į kurį gyvulį pataikydavo, tas buvo skirtas vilko daliai“³⁶. Kitais atvejais galimas simbolinis vilko alkio numalšinimas: „Piemenys Šv. Jurgio dienoj laukan nešas miltų ir verda su sviestu košele, šakaliukais (valgo) ir minėt reikia Jurgis, kaip visus vilkus privalgydino puodelį išvireš, tai tada vilkai nekliudo karvių, avelių“ (Tverečius)³⁷. Kaip simbolinę auką vilkui galima traktuoti ir geresnio maisto davimą gyvulių sergėtojui – piemeniui³⁸.

Etnografai yra užfiksavę faktų, rodančių, kad piemenys kviesdavosi gyvūnus į simbolinę puotą. Toks simbolinis vilko kvietimas priartina jį prie mirusiųjų kulto, kadangi jiems, kaip ir mirusiesiems, buvo skiriama tam tikra dalis. Vilko sąsajos su mirusiais pabrėžė tyrinėtoja L. N. Vinogradova. Ji atkreipė dėmesį, kad Lenkijoje, kai per Kūčių vakarienę paduodavo šventinį valgį (žirnius), vienas iš vyrų eidavo prie lango ir šaukdavo prie stalo vilką³⁹. Kad vilko paminėjimas susijęs su mirusiais, tyrinėtoja argumentuoja tuo, jog žirniai yra tradicinis mirusiųjų valgis. Be to, yra išlikę archajiškų tikėjimų, kad mirusiųjų sielos pereina į gyvūnus. Kaip tokio atvejo pavyzdį L. N. Vinogradova mini tikėjimą, kad, sutikus vilką, reikia jam saky-

ti: „Namų šeimininke, traukis iš kelio“ arba išvardyti tris savo mirusius artimuosius – tada vilkas sutiktojo nelies⁴⁰. Panašiai vilkas traktuotas ir Lietuvoje. Sutiktas vilkas žmogui nieko nedaro, jeigu žmogus jam nusilenkia (LTR 4155/67/), pasisveikina (LTR 3670/16/, 1434/63/), pavadina vilkus berneliais (LTR 4317/12/), pažada vilkui gyvulį (LTR 1984/24/).

Plačiau apie vilko sąsajas su mirusiaisiais rašė T. N. Sviešnikova. Jos manymu, vilkas yra tarp tų žvėrių, kurie lydi mirusį į kitą pasaulį⁴¹.

Tabu

Kai kurie šaltiniai rodo, jog vilko vardas galėjęs būti tabu. Tai iliustruoja iki šių dienų išlikusi patarlė: „Vilką mini – vilkas čia“ (Ramygala)⁴². Draudimas minėti vilko vardą šliejamas prie konkretaus veiksmo: vilko vardą drausta minėti valgant⁴³. Kartais toks draudimas galioja konkrečią dieną konkrečiam asmeniui: „Rytų Lietuvoje gyvulių išginimo dieną piemuo valgydamas neturi vilko minėti, kad vilkai gyvulių nepjautų“⁴⁴. Tais atvejais vilko vardas turėjo ekvivalentą: „Tarpujurgėj mūsuk nevalna kuolo varyt. Prieš Jurgį suvaro kuolus, o tarpujurgėj vyčiuoja. Tai daro dėl *laukinio* (vilko)“ (Gervėčiai)⁴⁵. Panašios informacijos suteikia L. A. Jucevičius. Jis apie vilką rašo taip: „<...> ir dabar dar kaimo žmonės, saugodamiesi jį užpykyt (taip jie sako), nevadina jo vilku, bet *Laukiniu*“⁴⁶.

Baltarusijoje gyvavo paprotys iki Kalėdų neminėti vilko, kad neprišauktum jo iš miško. Todėl jį vadindavo *koliadniku*⁴⁷. Kad vilko vardas buvo tabu, patvirtina ir rumunų duomenys. Tyrinėtojos T. N. Sviešnikovos manymu, tai rodo mįslės apie vilką. Čia vilko pavadinimas užšifruotas keistos fonetinės darybos žodžiais⁴⁸. Panašių mįslių užrašyta ir Lietuvoje (LTt 3 6075–6083).

Kai kuriose tautose vilko vardu kartais buvo atbaidomos piktosios jėgos. Antai pirmasis serbų folkloro rinkėjas Karadžičius Vuku (t. y. Vilku) buvo pavadintas todėl, kad šitaip norėta jį apsaugoti nuo raganų⁴⁹.

Aptartosios vilko ypatybės rodo, kad jis galėjo būti toteminiu gyvūnu.

Geležinis vilkas padavime apie Vilniaus įkūrimą

Padavimas apie Vilniaus įkūrimą įteisina Vilnių kaip sostinę. Šventaragio slėnyje kunigaikštis Gediminas susapnuoja staugiantį geležinį vilką. Galime sutikti su ta nuomone, kad kunigaikštis čia apsistojo specialiai – laukdamas tam tikro ženklo⁵⁰. Tas ženklas pasirodė besąs geležinis vilkas. Kyla klausimas: kodėl žynys Lizdeika geležinio vilko susapnavimą interpretuoja kaip ženklą įkurti šioje vietoje miestą? Į tai iš dalies atsakyti padeda mūsų aptarta medžiaga. Daugelis faktų rodo, kad vilkas seniau galėjęs būti totemas, taigi kartu ir giminės, bendruomenės pradininkas.

Pažiūrėsime, ar yra daugiau tekstų, kuriuose vilkas suvokiamas kaip kokios nors bendruomenės pradininkas. Be jau minėto mito apie Romos įkūrėjus – Romulą ir Remą – išmaitinusių vilkę, panašių pasakojimų turi ir kitos tautos. Antai viena Irano legenda byloja apie vilkę, išmaitinusių Kyrą. Kinų VII amžiaus kronikoje pasakojama apie protėvius, kuriuos visus išžudė priešai. Liko tik vienas berniukas,

kurių taip pat užaugino vilkė. Vėliau ji tapo berniuko žmona ir pagimdė jam dešimt sūnų. Analogiškų pasakojimų apie vilką protėvi esama ir mongolų folklore⁵¹. Tokio tikėjimo pavyzdį galima pateikti ir iš lietuvių folkloro. Gervėčių apylinkėje užfiksuotas etnografinis faktas, kad gimdyvė, atėjusi į pirtį, aplinkinių apšaukiama vilku⁵².

Kai kurių tautų mituose genties vadas pasirodo vilko pavidalu ar turi gebėjimų juo pasiversti. Toks yra graikų Dolonas⁵³, slavų mitologijoje – Zmėjus Ognenas Vukas⁵⁴.

Pažymėtina, kad kai kuriose tautose herojus – giminės pradininkas, genties ar būrio vadas kartais vadinamas vilku. Osetijoje toks buvo nartų giminės pradininkas, kurio vardas reiškė 'vilkas'. Senovės gruzinų karaliaus Vachtango I Gorgasalo vardas pažodžiui yra „vilkalgalvis“⁵⁵. Tiurkų kaganų vėliavoje buvo pavaizduota aukštinė vilko galva⁵⁶.

Pateikti faktai akivaizdžiai rodo, kad vilkas įvairiose tautose buvo suvokiamas kaip giminės, bendruomenės pradininkas, vyresnysis. Todėl suprantama ir žynio Lizdeikos Gedimino sapno interpretacija: jis vilką traktuoja kaip naujos bendruomenės simbolį. Taip vilkas įvardijamas dėl jo ryšių su totemizmu. Kad šis vilkas turi totemo bruožų, parodė aptartosios AT 315 ir AT 361* tipo pasakos ir įvairūs tikėjimai.

Viena svarbi detalė bendra ir padavimui, ir šio tipo pasakoms – vilkas yra geležinis. Vilko išvaizdos ypatumus taip pat galime interpretuoti įvairiai. Viena vertus, atrodytų, kad taip nusakoma vilko spalva, sakykim, arklys pavadinamas geležiniu, kai jo spalva yra žila, širma (LKŽ). Dėl spalvos ir pavojingumo taip įvardijami ir kiti gyvūnai, kaip antai *geležinė, varinė* gyvatė. Dėl tvirto šarvo geležine varle vadinamas balinis vėžlys. Antra vertus, manytina, kad čia susiduriame su rimtesniais dalykais. Galimas daiktas, kad kadaise buvo gaminamas ir gerbiamas metalinis vilko atvaizdas (palyginkime AT 315 tipo pasakas, kuriose vaikai gauna geležinį vilką ir šis atgyja). Kad būta tokių vilko atvaizdų, liudija graikų pavyzdys. Plutarchas mini, kad Delfų šventykloje stovėjo varinis vilkas⁵⁷.

Išanalizavus AT 315 ir AT 361* tipo pasakas, galima konstatuoti, kad jose užfiksuotame geležinio vilko paveiksle atsispindi mitinė šio personažo prigimtis.

¹ Летописец Великого Княжества Литовского и Жомойтского. Полное собрание русских летописей, 17, 493.

² Albert Mildred Franklin. The Lupercalia. New York, 1921, p. 21.

³ Bronislava Kerbelytė. Lietuvos metraščių padavimų apie miestų įkūrimą šaltinių klausimu. – Lietuvos TSR MA darbai, serija A, 2(15). V., 1963.

⁴ Ten pat, p. 196.

⁵ В. Н. Топоров. Вильнюс, Вильно, Вильна: город и миф. – Балто-славянские этноязыковые контакты. М., 1980, p. 47.

⁶ Бронислава Кербелите. Историческое развитие структур и семантики сказок: на материале литовских волшебных сказок. В., 1991.

⁷ Norbertas Vėlius. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. V., 1987, p. 95.

⁸ Jurgis Elisonas. Vilkas tautosakoje. – Mūsų tautosaka, t. 2. K., 1930, p. 127.

⁹ Ten pat, p. 127.

¹⁰ Mathäus Prätorius. Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne. Im wörtlichen Auszuge aus dem Manuscript hrsg. von Dr. W. Pierson. Berlin, 1871, p. 56–57.

¹¹ Т. Н. Сеешикова. Об одном фрагменте народного календаря: „Волчьи дни“ у румын. – Исследования по структуре текста. М., 1987, p. 267.

- ¹² *J. Balys*. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 166.
- ¹³ *N. Vėlius*. Lietuvių liaudies pasakos „Vilko dainavimas“ (AT 163) ištakos. – *Lituanistica*, 1990, Nr. 3, p. 101.
- ¹⁴ Славянские древности: Этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого, т. 1. М., 1995, p. 412.
- ¹⁵ *N. Vėlius*. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis, p. 94; *Richard A. Ridley*. Wolf and Werewolf in Baltic and Slavic tradition. – *The Journal of Indo-European studies*, 1976, vol. 4, No. 4, p. 322.
- ¹⁶ *Вяч. В. Иванов*. Реконструкция индоевропейских слов и текстов отражающих культ волка. – *Известия АН СССР*, т. 34, № 5, p. 401.
- ¹⁷ *J. Elisonas*. *Min. veik.*, p. 128.
- ¹⁸ *Adelė Seselskytė*. Lietuvių stebuklinės pasakos apie pamotę ir podukrą. V., 1985, p. 47.
- ¹⁹ *Д. К. Зеленин*. Восточнославянская этнография. М., 1991, p. 87.
- ²⁰ *Romualdas Apanavičius*. Baltų etnoinstrumentologija. K., 1992, p. 34.
- ²¹ *Д. К. Зеленин*. *Min. veik.*, p. 87–88.
- ²² *Г. П. Дурасов*. Обряды, связанные с домашним скотоводством на Каргополье в конце XIX–начале XX века. – *Культура Русского Севера*. Л., 1988, p. 103.
- ²³ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. М., 1983, p. 95.
- ²⁴ *Herodotas*. *Istorija*. V., 1988, p. 241.
- ²⁵ *A. M. Franklin*. *Min. veik.*, p. 21–22.
- ²⁶ *Ten pat*, p. 30.
- ²⁷ *Aleksandra Veličkienė*. Antikos mitologijos žinynas. V., 1995, p. 11.
- ²⁸ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы, конец XIX–начало XX века. Весенние праздники. М., 1977, p. 275.
- ²⁹ *Ten pat*, p. 296.
- ³⁰ *Н. И. Толстой*. Южнославянские вучари: обряд, его структура и география. – *Образ мира в слове и ритуале: Балканские чтения*, т. 1. М., 1992, p. 46–47.
- ³¹ Lietuvių kalendorinės šventės. Sudarė B. Imbrasienė. V., 1990, p. 13.
- ³² *Pranė Dundulienė*. Lietuvos etnologija. V., 1991, p. 234.
- ³³ Мифы народов мира, т. 1. М., 1988, p. 242.
- ³⁴ *Wilhelm Mannhardt*. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga, 1936, p. 473.
- ³⁵ *С. А. Токарев*. Религиозные верования восточнославянских народов XIX–начало XX века. Москва-Ленинград, 1957, p. 46.
- ³⁶ *P. Dundulienė*. Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. V., 1979, p. 85.
- ³⁷ *J. Balys*. *Min. veik.*, p. 166.
- ³⁸ *J. Elisonas*. *Min. veik.*, p. 127.
- ³⁹ *Л. Н. Виноградова*. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. М., 1982, p. 200.
- ⁴⁰ *Ten pat*, p. 203.
- ⁴¹ *Т. Н. Свейникова*. Волк в контексте румынского погребального обряда. – *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*. М., 1990, p. 129.
- ⁴² *J. Elisonas*. *Min. veik.*, p. 129.
- ⁴³ *Ten pat*, p. 129.
- ⁴⁴ *Balys Viračas*. Lietuvių kaimo papročiai. V., 1993, p. 41.
- ⁴⁵ *J. Balys*. *Min. veik.*, p. 168.
- ⁴⁶ *Liudvikas Adomas Jucevičius*. Raštai. V., 1959, p. 162.
- ⁴⁷ *С. А. Токарев*. *Min. veik.*, p. 46.
- ⁴⁸ *Т. Н. Свейникова*. Румынские загадки о волке. – *Исследования в области балто-славянской культуры. Загадка как текст*, т. 1. М., 1994, p. 251.
- ⁴⁹ *Ю. Смирнов*. Вук Караджич и его фольклорное собрание. – *Сербские народные песни и сказки из собрания Вука Стефановича Караджича*. М., 1987, p. 3.
- ⁵⁰ *Gintaras Beresnevičius*. Gediminas ir Lizdeika. – *Miestelėnai*. V., 1991, p. 88.
- ⁵¹ Мифы народов мира, p. 242.
- ⁵² *Stasys Daunys*. Pirties papročiai. – *Gervėčiai*. V., 1989, p. 141.

